

Hogy osztották el a jövedelmet.

A deákság közkasszájába a következő neveken folytak be az összegek: *patrocinium*, mit az eklézsiákba és a birtokos urakhoz küldött legátusok hoztak; a *saluatoroktól* gyűjtött összeg; az *astationalis* pénz; a *pecunia accidentalis*, amely kiszámíthatatlanul jön innen-onnan; az ú. n. *carentiak* és *neglecták*, t. i. a büntetés folytán bennmaradó, illetőleg befizetendő összegek, és az u. n. *menstrualis divisio* és a *divisio praebeudalis*, a bőjti adományokból összegyűlt pénz.

A kassa tartalmát rendszerint évenként négyszer osztották ki. Ez volt az ú. n. *generalis divisio*. A *divisio partialison* olyan adományokat osztottak ki, amelyek azonnali kiadásra adtak. Legrégibb s a diáksegélyezésnek úgyszólván állandó forrása a *divisio septimanalis*, mely kezdetben minden héten, azután csak kéthetenként tartatott. A tógás diákok 1712-ben septimanalis címen kéthetenként kaptak 7 frt 68 krt, vagyis egy évben 199 frt 68 drt; bort évenként 40 vedret, de néha többet is, pl. 1712-ben 87 vedret. Ebben az évben 226 veder bor seprőjét is a diákok számára főzték ki pálinkának, amit ők az eklézsiái számadás szavai szerint „meg is ittak mind”.¹ A pénzek kiosztása a cétus közgyűlésén, az ú. n. *publicumon* történt. Az osztzkodás aránya idők folyamán sokszor és sokféleképen változott. Igen sokszor volt vita és osztzkodás tárgya a kántorok részesedése, ami azért okozott sok fejtörést, mert a kántor olyan kételtű lény volt, ha akarom diák, ha akarom tanárféle. Ha nőtlen volt s bennlakott, nem volt baj. De ha nős volt s kinnlakott, akkor is követelte a diák-kántornak kijáró részt. Sőt néha akkor is, mikor ellenértékű szolgálatot nem teljesített.

A kántorok helyzetének fonákságára rámutat Simó Pál kántornak egy 1774 dec. 24-én az eklézsiához beadott kérelme (l. Eklézsia jegyzőkönyve 1767—1792 Lit. X. 153—154.), melyben fizetésjavítást kér. Elpanaszolja, hogy papja fizetéséhez képest milyen kevés az övé, hogy a diákok az eklézsiának mennyi jótéteményét élvezik, melyekből ő nem részesül, csupán a karácsonyi kantációból, „mivel akkor fárad utána”. A szenior, ha tetszik, kantál, ha tetszik, nem s mégis 15-öd részt kap belőle s azon felül annyit, mint ő. Azt gondolja, többet érdemelne belőle, mint a szenior, mert többet használ az eklézsiának s többet fárad a kántálásban is. Kéri, hogy a kará-

¹ Bencédi: Kollégiumunk megmentése a múlt században. Ker. Magvető, 1877.

csonyi kántációból szakítsanak ki részére bár 12 frtot a divizióján kívül. Az eklézsia belátta kántora kérésének megokolt voltát s segített is rajta, de nem a divizio felosztása régi módjának változtatásával. A kántori állás helyzete idők folyamán lényegesen változott. Kezdetben a kántor teljesen a diáki társaság tagja volt s teendőjét, fizetését a kollégiumi szabályzat szabályozta, bennlakott az intézetben. Később az eklézsia vagyónának elvétele után, mikor a kollégium fenntartója a „státus” lett, a kántor helyzete is megváltozott: a kántor az eklézsia tisztviselője lett, de a divizióból mégis kapta a maga szűken szabott részét. Félig-meddig még diák, de félig önálló és kívül álló. Ebből a rendezetlen helyzetből származott sok viszálykodás és versengés a szenior és kántor elsőse felett.

A *patrocinium* felosztására 1640 okt. 27-én (Fasc. I. 208.) ezt a rendet állapította meg a cétus: Ha tanulók közül némelek temetésre, vagy ünnepekre falvakra kimennek a rektor, vagy szenior rendelete szerint a cétus képviselőjében, vagy magánosok kérésére a rektor engedélyével s szolgálatukért pénzt kapnak, ennek harmadrésze az övék, a többi a közös pénztárba megy. E határozathoz, „hogyan annál hatályosabb legyen”, hozzájárult a rektor is. A diáknak, ha legyőzhetetlen akadály nincs, engedelmessé kell a szeniornak s kötelessége menni a cétus képében. Ha az oratorok valamit külön kapnak munkájukért, azt megtarthatják. Ha nem kapnak külön, akkor csak a cétus határozata szerint kapnak a közösből egy harmadát. Akik egyházi szolgálatban távol vannak, akár kántációból, akár temetésből, vagy más adományból annyit kapnak, mint azok, akik megszerezték.

Az *astationalis* pénzből a noviciusok „szokott módon” semmit sem kapnak. Az énekléssel szerzett pénzből a kántorok és szalutátorok 15-öd részt kapnak. Az egész cétustól szerzett pénzekből a rendes kántor része minden frtból 4 nummus, a szocialis uton szerzettből 1—1; a többi kántoroké és saluatoroké szintén (Fasc. II. 351.). Külvárosi temetésre 24 drért kötelesek menni a noviciusok, de csak felváltva, a két rész közül az egyik. Ha 24 drnál többet fizettek, a szenior, kántor, vagy exactor pársa közül az egyik köteles menni. (1677 nov. Fasc. II. 349.)

Minden „gutturalis” pénz 15-öd része a szenioré, ez az ő „praerogativája”. Ha nem a városban, hanem másutt, falun szerezték, a maga részét előbb vegye ki, azután „szokott módon” a harmadrészét azoknak, akik szerezték, adja ki (Fasc. II. 354/a.). 1690 dec.-ében megint tárgyalják a generalis kántor részesedése kérdését s a fennebb ismertetett határozat értelmében döntenek el (Fasc. II. 484.). 1697 jan. 12-én meghatározzák,

hogy a mendicansok az általuk szerzett pénz harmadát kapják, a többi a közkasszába megy (Fasc. III. 2.). 1702 febr. 25-én (Fasc. III. 94.) megváltoztatják a legátus részesedésére vonatkozó 1640. évi határozatot s kimondják, hogy akit az igazgató, vagy szenior küld ki legációba, amit kap, mind az övé. Amit azalatt a közkassa kap, abból is részesül. De, aki önként s nem az igazgató, vagy szenior kiküldetése alapján megy, az nem részesül az ezidő alatt szerzett közös pénzből. 1758 ápr. 10-én tartott generális divizió kimondták, hogy a kántorok a húsvéti és pünkösti concionatori és az abrudbányai pénzből nem részesülnek. (Fasc. V. 176.) Érdemes a főnök elmékedését ide jegyezni: a szeniorok engedékenységből a kántorok már régóta részesülnek e pénzből, minek nincs helyes oka; s kezdettől fogva, „miután a kántorok kimentek a cétusból“, nem is gyakorolták. Most elrendeli a rektor és Pálfi B. professzor: ez egyszer még részesüljenek, de ezután ne s elégedjenek meg rendes fizetésükkel. Amit a kolozsvári eklézsia ad (astatio, cantatio natalis, jejunium), abból kapjanak annyit, mint a „magán“ (= nem hivataloskodó) diákok, habár szorosan véve ezt sem követelhetik, mert nem tagjai a cétusnak. Erre a végzésre a főnök azt jegyzi meg, „hogy a diákság köszönettel fogadta, habár haszna igen csekély belőle. De mégis nagy-jelentőségű, mert *ami kezd nem a tied lenni, azt elveszted*“. Ha jól értem, a főnöknek ez az elmékedése aggodalmat jelent. Elfogadja ugyan engedelmesen az igazgató intézkedését s be is jegyzi, de fél, hogy az abrudbányai adományok felett ezután nem a cétus fog rendelkezni. 1729 ápr. 20-án (Fasc. IV. 412.) meghatározzák a bornak, vagy árából szerzett pénznek elosztási arányát. Aki abban az évben lesz a cétus tagja, melyben a jövedelem származik, az *misericordians*, aki az azelőttiben, az *medians*, aki a két évvel azelőttiben, az *integrans*. Ami azt jelenti, hogy az első *negyed*, a második *fél*, a harmadik *egész* részt kap. Eddig az volt a szokás, hogy a borból először *negyed*, második ízben *fél*, harmadik ízben *egész* részt kaptak. De megtörtént, hogy évekig nem volt termés és jövedelem s így, aki azelőtt nem részesült, 3—4 évig is *negyed* részt kapott, mások meg 2—3 évig *egész*et s csaknem az *egész* jövedelmet ők kapták. A főnök megjegyzi, hogy ez a felosztás csak neki s az *exactornak* kedvezett, de nem volt igazságos s ezért változtatták meg.

1757 novemberében (Fasc. V. 165.) — figyeljük meg, itt a Szent-Ábrahámi bölcs és előrelátó gondossága nyilvánul — a bor jövedelméből félretesznek a szőlőművelésre szükséges dolgok, karók, szőlővesszők, a csősz fizetése, hordók, szüreti kiadások stb. beszerzésére 3 mfrtot s a *cantatio natalis, nobilium,*

nuptiarum, adstationales, concionatoriae, praebendalesből minden frt után 2 drt.

A *misericordians* és *medians* kifejezések azt jelentik, hogy akik advent vasárnapja előtt a frekventációt nem végezték el, azok nem jog szerint, csak könyörületességből kaptak egy negyedrészt; akik elvégezve, először részesültek az osztalékban, egy felet. Álljon itt egy-két példa a segély felosztásáról. 1677 dec. 29-én (Fasc. II. 351.) volt az astationális pénz 25 frt 50 dr. Ebből a nov. 6-án és 13-án felvett (frequentatiót kiállott) noviciusok nem kapnak, a második divízió majd kapnak fél, a harmadikon egész részt. Az integrans részesek 49 drt kaptak. Az énekléssel szerzett pénz volt: 61 frt 63 dr. A szenior kiveti a maga praerogativáját, a 15-öd részt, levonja a kántorok és salutatorok részét s marad 56 frt 12 dr. Ez 40 diák között oszlik, egy kap 1 frt 40 drt. Egy diák csak 66 drt kapott, mert májustól fogva távol volt. Hozzáteszi a figyelmeztetést: Erre az előjárók jövőben is ügyeljenek. Aztán egy második figyelmeztetést a kántorok és salutatorok részesedési arányáról, melyet már ismerünk; és a szentpéteri kántorról, kinek nem volna helyes csak 1 nummust adni, hanem negyedrészt. Ugyanígy az astationális pénzből is. Az ottani mendicansokra nézve a méltányosság követeli, hogy kiadassék a maguk része úgy, miként a (diák) úrnak, mert ők szolgáltak meg arra az alamizsnára. 1733 jan. 6-án (Fasc. IV. 449.) a főnök, Kénosi Tózsér János, a későbbi egyháztörténetíró így számol el: Az énekléssel és üdvözléssel szerzett pénz 84 frt 38 dr. Az ő praerogativája annak 15-öd része, a kántoroké és salutatoroké: a generaliter gyűjtött minden frtból 4 dr, a specialisan gyűjtöttből 2 dr, levonja a 3 *misericordians*-ét is, közös divízióra marad 69 frt 42 dr. Ez 31 diák között oszlik, egy kap 33 drt, *misericordians* volt 6, egy kapott ex *misericordia* 12 drt. A szenior pars ex nuptiis hozott 41 frtot. A mendicansok ugyanezen menyegzőről hoztak 28 drt. Ebből levonva a tertialitást, maradt 19 dr. 1757 jun. 9-én tartott generalis divízió: astationális pénz volt 12 mfrt 26 dr; 31 egész részes kapott à 36 drt, a *medians*ok 1⁸ drt. *Misericordians* nem volt. Concionatori pénz volt: 21 frt 27^{1/2} dr. Levonva a levonandókat marad 12 frt 55^{1/2} dr. Ebből az egész részesek kapnak 36 drt, a félrészesek 5-en 18 drt. *Misericordians* nincs. Abrudbányai pénz 39 frt: levonva a levonandókat, marad kiosztásra 23 frt 40 dr. Az egész részesek kapnak 92 drt, a félrészesek 46 drt, a negyedrészesek 23 drt. Az accidentális pénz 4 frt 20 dr. Ebből a kántorok nem kapnak, az egész részesek 12 drt. Jegyezd meg: az egy heti *carentia* 4 dr. Az egész részeseknek és a nem-carenseneknek jut 176 dr. 4 diáknak a preces sorrendjének

megváltoztatása és részegség miatt néhány nummust levonnak, de a főnök visszaadja nekik.

Sok osztozkodás volt a magyar és szász cétus között. Részleteit I. Szász unitáriusok c. fejezetben.

9. fejezet.

Étkezés (Konviktus.)

Ennek a kérdésnek a történelmi vizsgálata betekintést enged abba az intim, meghitt családi viszonyba, melyben a diákság élt a kolozsvári eklézsia tagjaival s amely viszony a szó igazi értelmében a család és gyermekei közt fennálló kapcsolatot mutatja. Az eklézsia valóban „nutrix matere“ volt a diákságnak. Ez a viszony kezdetben meghitt, meleg és összhangzó volt. Idők folyamán, amint a hitsorsos családok száma apadt s a történelem vihara újabb és újabb csapásokat és terheket zúdított a lakosságra, ez a meghitt és meleg viszony néha-néha elhidegedett, egyenetlenségek és zavarok állottak elé s a 19. század elején a drágaság emelkedésével s a terhek nehezebbé válásával a diákok étkezésének régi rendje is teljesen megváltozott.

Szomorúan érdekes, hogy az étkezés régi rendjéről épen az eklézsia presbiteriuma és a diákság között keletkezett ilyen kellemetlen összezördülésre vonatkozó iratokból értesülünk. Ilyen összezördülés történt 1810-ben meghalt diákok felett való harangozás és 1831-ben az ú. n. nyári diákok szolgálata tárgyában. Simó Pál kolozsvári kántornak 1774-ben fizetésjavításért beadott kérelme is tartalmaz erre vonatkozólag értékes adatot. (L. Oskolamester c. fejezet) A másik esetet a Fasc. írója (IX. 260—268.) 1810 ápr. 8-án örökítette meg. Az alkalmat az adta, hogy az eklézsia a templomépítés nagy költségei miatt anyagilag teljesen kimerült s hogy jövedelmeit valahogyan szaporíthassa, a presbiterium az ifjúság szolgálataira való tekintet nélkül, elhalt diákok temetésénél az ingyenes harangoztatást megtagadta. Azt az anyai szeretetet — mondja a főnök —, melyet az eklézsia, „a mi iskolánk igazi anyja“, az összes kollégiumi polgároknak, különösen pedig a szegényeknek eleitől kezdve bőkezű és kegyes nutrix, már néhány századon keresztül kegyesen megbizonyított, melyet az elhalt tanulókkal szemben is, hogy azoknak is lehetőleg tisztességes temetés adassék, szükség esetén még saját költségén is és a temetési pompát harangozással is azóta, mióta Isten kegyelméből harangjai vannak, anyai jósággal állandóan ingyen bizonyította. Az ifjúság kérelmét, melyet a főnök és exactor írtak

alá, korfestő tartalma miatt érdemes idézni: Az ifjúság törvény és kemény büntetések alatt terhek viselésére szorított a karácsonyi, pünkösti és szentmihálynap iastatiok, a karácsonyi házanként való kéregetés, a bőjti napokon való kantálás által gyűlő jótétemények fejében. Ezeket hálás lélekkel elfogadták s a terheket panasz nélkül vitték. De „már jó darab időtől fogva” keserűen tapasztalják, hogy e jótéteményeket „orcapirulásokkal, kipirongatásokkal, terminustételekkel és akkorrá kigondolt csufondáros eligazításokkal” kell megnyerniök. Mert sokan nem úgy nézik őket, mint tisztességes, tudományokban törekvő ifjakat, hanem gyakran „fűlünk hallatára is koldusoknak neveznek, jótéteményeiket zúgolódás és panaszok között, koldusi alamizsnaként nyujtják”. A begyűlő alamizsna elosztatván, oly csekély, hogy „abból a mostani drága időkben egy is érezhetőképen szükségét nem pótolhatja, mégis keserves szívvel kell hallgatni a szemrehányásokat, hogy „minket a mater eklézsia tagjai tartanak, hogy segedelmükből élünk, költségeiken és kenyerekön tanulunk s mindezek mellett mendicansi nevekkel is illetetünk”. Pedig a legmostohább időkben, sárban, esőben akárki halottját törvény szerint 2 frt mellett egész deáki társaságunk, 1 frtért, sőt 60—80 pénzért a társaság fele köteles akármely szegletéből is a városnak személyenként 50 pénz büntetés mellett a templomba, onnan a temetőbe éneklés mellett kikisérni, a szegényeket minden fizetés nélkül eltemetni. Naponként 4 diákot „az isteni szolgálat díszesítésére” 1—1 frt büntetés mellett jártatni s pap, kántor vagy orgonista nem léteben a szolgálatot végezni; a sátoros ünnepeken 4—4 prédikátort rendelni, s „szám rakni” 2—2 személyt állítani. A nyáron vakációra 13 személyt itt marasztani az eklézsiái szolgálatra. Mind e szolgálatok „drága áron szerzett köntöseink szaggatása mellett tanulásunkban is tetemes kárt s hátramaradást okoznak. Mégis a hála, előjáróink intése, néha fenyítése is a panaszokat, kifakadásokat és zúgolódásokat lecsendesítette. De most az ingyen harangozás eltörlése miatt, különösen mivel minden harangozáskor legalább két tanuló ifjú segített, orvoslást kérnek. Ezek után két előterjesztést tesznek: 1. A deáki társaság kész lemondani az astacióról, kantációról s „azon sok orcapirulással és pirongsággal begyűjtetni szokott alamizsnákról”. 2. „A mendikánsok kéregetéseinek és főzöttetéseiknek eltörlésében is nemcsak megegyezik, sőt azért egész alázatosággal esedezik is”, mert „az ebbeli beneficium már önként szintén magára ki is aludt”, részint azért, hogy „egész deáki társaságunk kisebbitésével” az eklézsiái tagok „mendicansokból lett miknek” ne nevezzenek. Míg e sérelmüket nem orvosolják, kötelességeiket vinni fogják ugyan, de az azokért fizetni szokott kevés taxát

el nem fogadják. Ha e kötelességek alól fel nem mentik, szíveskedjék „fáradozásunk s hátramaradásunkkal proportionált megjutalmaztatást kieszközölni“. Az egész deáki társaság „képében“ a tiszt. rektor urnak, mint jó és édes atyánknak engedelmes szolgái, fiai Kús Pál coll. seniora, Mihály György coll. exactora.

Körmöczi rektor már ápr. 13-án azt írja nekik, hogy ügyüket „megorvosoltatás végett“ felterjeszti a konzisztóriumhoz, de addig is kötelességeik pontos teljesítésére és csendes magaviseletre inti őket. A konzisztórium válaszában (május 20.) higgadtan és bölcsen közvetít és egyeztet. Látja némelyek részéről a mostani példás drágaság idején a meghidegülést, de az egész mater eklézsiánál nem, a nagyobb rész s a tehetősek atyafiságos szeretetének gyümölcse meg nem szűnt. Ellenben az ifjúság praestatiói jól lehet az isteni szolgálat diszesítésére és felebaráti szeretet munkáinak gyakorlására rendeltetett, „mindazáltal nagyobb részben úgy nézettethetnek, mint a tanuló ifjaknak ecclesiastica statiokra, papi és mesteri hivatalokra magokat gyakorlás által is készítő kötelességeiknek teljesítései“, mit hogy nagyobb örömmel és készséggel teljesítsenek és serényebb lépésekre felsekentesse- nek, „ezen okból ösztönül s néminemű jutalmul inkább, mint a kötelesség terhéhez mérsékelt fizetésül“ rendeltettek az accidentalis jövedelmek, a karácsonyi böjti napokban segedel- mül osztogatni szokott alamizsnák és adstationalis pénzek; melyekből egyre 4 év alatt kevés jut ugyan, de minthogy e jótétemények a kolozsvári unitárius eklézsia és az erdélyi uni- tárius közönség között megkívánható atyafiságos barátság- nak, nexusnak és egységnek következéséül gyakoroltatnak, „az egy eleven kapitálisnak olyan örökös és állandó censusa, amelyen örökös és állandó fog lenni ezen kolozsvári eklézsiánknak és statusunknak Isten kegyelméből leendő fennállása“. Ezért az eklézsia ezen atyafiságos szeretetét „az oskolától egyáltalában meg nem tagadhatja“, nem változtathatja, amint hogy előbbi határozatának megváltoztatásával 4 ingyenes harangozást hatá- rozott is; másfelől a deáki társaság is, mely csak nevére nézve marad meg, de tagjaiban szüntelen változik, azon jótétemé- nyekről, ideértve a mendikánsok kéregetését és főzetését, le nem mondhat, s ha akár a deáki társaság, akár az eklézsia akarná is, a konzisztórium meg nem engedi. Igyekezni fog az atyafiakat a szeretet buzgóbb gyakorlására felsekenteseni, hogy sértő szók ezután ne történjenek s az accidentalis jövedelmek is bővítessenek. Az ifjak intetnek csendes magaviseletre s kötelességeik hű és pontos teljesítésére.

A másik eset az eklézsiának egy panasza, melyet a nyári diákok ellen a konzisztóriumhoz tesz. Az a panasz, hogy a

nyári diákok régebben kötelességeiknek jobban megfeleltek, a hívek is készebbek és pontosabbak voltak a „szokott ebédek” kiszolgáltatásában. Ezért az eklézsia a nyári diákok számát leszállította s ebéd helyett rovatál utján pénzfizetést állapított meg s kéri a konzisztóriumot, hogy a nyári diákokat kötelességeik pontos teljesítésére szorítsa rá. Erre a beadványra Székely Miklós rektor adott „némi felvilágosítást”, amely élesen világít rá a „mendicatura” multjára, megszűnésére, a kötelességeknek a diákok terhén való maradására, az eklézsia vezetőségének „nem-fizetésre, tituluskeresésére”. Azzal kezdi, hogy régebben „szorosabb és forróbb lánc” kapcsolta az eklézsziát a diákokhoz s ezeket is ahoz. Mert 5—6, sőt több mendicans is utcánként hitünk sorsosait mindennap meglátogatták, tőlük kenyeret kaptak, megfőzés végett húst vittek hozzájuk, mihez zöldséget adtak, megfőzték s így a szegény diákok naponként főtt ételt kaptak. Ebből háramlott rájuk „az a hálás szolgálat”, melyet a templomban naponként ingyen, temetéseknél csekély fizetésért végeztek. Nyáron, minthogy az ifjúság hazament, a mendikatura ifjainkat a főzéssel s kenyérrel nem segíthette, E nehézségen az eklézsia úgy segített, hogy a nyári diákoknak napjában egyszer kenyeret, vagy ehelyett pénzt és főtt ételt adott. *A mendicatura teljesen megszűnt, de a temetési és templomi szolgálat az ifjakon maradt.* Vitték a mai napig zúgolódás nélkül. Ha volt néha fogyatkozás, azért kemény büntetést kaptak. Hiszen egy templommulasztás 100 dr. Hogy csak 4 diákot kíván tartani, erre az az észrevétele, hogy az nyilvánvaló tituluskeresés a nem fizetésre. Mert ha egyik beteg lesz s nem teljesítheti kötelességét, kész a vád: nem pontos a szolgálat, tehát nem fizetünk. Arra a kívánságra, hogy a konzisztórium nyáron úgy, mint máskor fizetés nélkül szolgálat-tételre rendeljen, hivatkozott arra, hogy miként maradt a diákokon a szolgálat. Azt a gondolatot pedig, hogy ezután a diák a maga költségén maradjon itt nyáron, a papi és kántori szolgálat megkönnyítésére, a konzisztórium elhatározására bizza. A konzisztórium 1835 jun. 30. határozata az, hogy a nyári diákok ittmaradási rendjét és módját nem kívánja változtatni, ezt ajánlja az eklézsziának is és gondja lesz a diákok rendbentartására.

Ezt a kezdetben „forróbb láncot” az sem hűtötte le, hogy a diákság bizony néha — mi tűrés-tagadás — megengedett magának olyan csintalanságokat, amelyek bánthatták a híveket. 1700 febr. 20-án (Fasc. III. 65.) a cétus kimondja: aki az edényeket, melyekben az ételt megfőzik, nem adja azonnal vissza a polgároknak, vagy mások nevében valamit kér, vagy ételt főzet, vagy pedig — amiben némelyek súlyosan hibáztak —

becsmérlő szavakkal illették azt, aki főzött, vagy becsmérlő nevet adott az ételnek, minő: *semper kása, aliquando káposzta*, 25 dr. büntetése. 1706-ban a kuruc megszállás alatt nagy volt az élelemhiány és inség. Dimén igazgató (Fasc. IV. 21.) a város összes koldusait és szegényeit kenyérrel, étellel látta el. A diákoknak minden nap reggelit adott s felvételük sorrendjében személyválogatás nélkül, mindenkit étellel látott el. Diménről ezt ismételten több alkalommal olvassuk.

A diákok négy asztalhoz voltak beosztva, de nem egyenlő számmal. 1676 március 29-én (Fasc. II. 322.) a diákok panaszozzák, hogy az első asztalnál csak 4 diák van, a másodiknál 5, a harmadiknál 6, a többi, ha 20 van is, az utolsónál. Más-kép kívánják rendeztetni. Kérdést intéznek a régebben volt szeniorokhoz, akik azt felelték, hogy az ők idejükben is a diákok mindig így voltak beosztva, hogy az utolsó asztalhoz beosztott 13, az elsőnél volt 5, a másodiknál 6, a harmadiknál 7. Ha pedig megesett, hogy a harmadik asztal diáksága nagyobb volt az utolsóénál, akkor az előbbiektől elvettek s az utolsóét kipótolták.

Ugyanekkor meghatározták a pecunia mensalist s az utolsó asztalnak honorariumul adnak 12 drt, a harmadiknak 24-et, a másodiknak 26-ot, az elsőnek 48-at. 1700 ápr. 17-én (Fasc. III. 68.) a főnök feljegyzí: a diák urakat, akik ez időben 80-an voltak, *habár a bőjti napokban nem volt főzés*, beosztottam asztalokra úgy, ahogy a praebendák idején szokott lenni eddig, nehogy a negyedik asztal száma túlságosan nagy legyen: az első asztalnál a kántorral és szeniorral legyen 10, a másodiknál 12, a harmadiknál 25, a többi (33) az utolsónál. 1702 november 25-én (Fasc. III. 106.) a cétus meghatározza, hogy a negyedik asztal hospesei kötelesek szolgálni a noviciusokkal közdolgokban, sőt születésnapí kantációkon a gyertyát tartani. 1737 február 23-án (Fasc. IV. 565.) az „ú. n. mensák“-nak új beosztása történik. Amint a főnök kifejezi magát, az első asztalt zárja egy diák (megnevezi), a másodikat, harmadikat szintén, „*reliqui in quarta mensa ad publica coetus onera portanda mansuri*“. 1779 nov. 20-án (Fasc. VI. 194.) a publicum határozza: mendicanssal bíró praepceptor ezután ne vegyen magához asztaltársul secundanust, neutralistát, vagy classistát, hanem csak szegényebb tógást; ha ilyen nincs, csak akkor vehet nem tógást; ha a mendicanssal bíró praepceptor máskép cselekszik, a mendicans elvéteik tőle s másnak adatik.

Az asztalokhoz való beosztás alapja tehát — úgy látszik — az idősebbség volt. Az első asztalnál volt a főnök, kántor, mint az internátus első emberei s azután következnek rang-

sorozat szerint a tógások s végül az utolsó asztalnál az új diákok (noviciusok). Hogy az asztaloknál nem egyenlő számban voltak elosztva, annak nem tudom más okát adni, mint azt, hogy talán nem ugyanazt az ételt s nem egyenlő adagokban kapták. A veteránusok e tekintetben is előjogokat élveztek. A decima mensalis nagyobb összege is erre mutat. A negyedik asztal törvényei is erre engednek következtetni. Mit jelent azonban az a mondat: „*habár a bőjti napokban nem volt főzés*” és ez a kifejezés: az „*ú. n. mensák*”? Magában az intézetben való főzést jelent, amint ma főznek a konviktusban? — Nem, ilyen főzésről nincs adatom. Hanem jelenti künn a városban egyes hívek által a diákok számára való főzést, amit felhordtak a kollégiumba s ott fogyasztottak el. Volt a kollégiumnak két sütőháza. Az eklézsia jegyzőkönyvében (A kolozsvári unitária eklézsia jegyzőkönyve és vagyonainak feljegyzése 1664–1711-ig. J. 28. l.) 1671 márc. 29-én olvassuk: „Vagyon az eklézsiának Magyar-utcában belől egy sütőháza, melyet eklézsiával őkegyelmek közönségesen ab hodie Auner Gábor úrnak kezében assignálván, őkegyelme gondviselése alatt is hagynak, ily conditioval, hogy azon sütőháznak bérít, mely mostan teszen frt 5 és ezen kívül annuatim 20 frt, adminisztrálja őkegyelme az eklézsiának, acceptáltatván mindazonáltal, ha mit őkegyelme rajta épít. Kurátor uraimék elmenvén azon sütőben minden pertinentiákat inventáljanak”. 1672-ben is nála hagyták az „Abrugyi Gábor sütőházának” bérletét. Az 1722–1733. N. jelzésű jegyzőkönyvben (49. l.): 1725 szept. 6-án meghalt Szőcs Istvánné Bek Borbára a diákoknak hagyta Kismester-utcai sütőházát, a professzoroknak Békás-pataki fél hold szőlőjét, 1000 mfrtot, Lombon egy szőlőt és Magyar-utcai házát, melyekért az atyafiakkal pereskedés keletkezett, de a végén megegyeztek.

1718 után világi uraink gabonával járultak a tanárok és diákság fenntartásához. Ezért 1726 óta minden noviciusnak belépéskor *egy zsákot kellett adnia a cétusnak*. 1726 márc. 12-én (Fasc. IV. 361.) a főnök 13 zsákot csináltatott a cétus részére oly módon, hogy minden diák divíziójából levontak 15 drt s kimondták, hogy ezután is mindenki megfizeti ez összeget addig, míg 30 zsákjuk lesz. Ezekre a perceptorok viselnek gondot s magáncélokra nem használhatók. 1729 jun. 14-én (Fasc. IV. 414.) még 11 zsákot csináltat a főnök. 1737 januárjában (Fasc. IV. 561.) kimondják, hogy ezután nem vesznek fel diákokot egy gabonás zsák adományozása nélkül.

A 18. század végén a gabona-jövedelem befagyott. 1802-ben kérelmez az ifjúság, hogy nem lévén a kollégiumnak sehonnan gabonajövedelme, ne kelljen zsákot adnia. A határozat az

lett, hogy ehelyett adjanak a könyvtár részére 100 drt. Ezt az összeget fizették 1830-ig zsákpénz címen. Gálffy József (szül. 1788 febr. 20.) Bencédi felkérésére diáksága élményeiről 88 éves korában feljegyzéseket tett, melyben írja, hogy a zsákpénzt mint új deák 1804-ben ő is fizette. A deákok ironikusan azt mondták, hogy ez a pénz a *státus zsákiába* folyt be, innen kapta a nevét. 1806-ig kenyér-vámért adták bérbe a sütőházakat. A vámot egy diák *provisor* szedte be, a tanulóknak a piacinál olcsóbb árban adta el s ha nem volt készpénzük, hitelbe is adhatta. Három hónaponként kellett elszámolni a bevételről a státus pénztárnokának. 1788 ápr. 19-én (Fasc. VI. 459.) a régi *provisor* (Zoltán István) tanítónak rendeltetett Szovátra, újat kell választani. Mivel azonban a két sütőház bérbe van adva (208 mfrtért), a hivatal dolgai úgy megapadtak, hogy nem szükséges külön ember. Ezért rábizzák az exaktorra addig, míg a sütőházak megint házikezelésbe kerülnek. A bérlők Ágoston István és Mikó András. Ezek az 1796. évi Főtanácshoz folyamodtak, hogy a bérből egy ángáriát engedjen el, mert „tetemes károsodásuk volt a billerházak romladozott volta s egy helyből másba lett átépítettése miatt”. A Főtanács egy felet elenged. 1806 febr. 9-én, minthogy a sütőházak bérleti ideje letelik s a mostani szűk idők mostohasága miatt sok ifjú élelmét nem tudja megszerezni, nem adják bérbe, hanem más „bekkernéket” fogadnak s határozzák, hogy a *perceptor* felügyelete mellett egy alkalmas diák adminisztrálja, aki bevévén hetenként a vámkenyeret, azokat szegényebb sorsú, de jó igyekezetű és erkölcsű ifjaknak bizonyos ideig hitelben s a piacinál olcsóbb árban szétosztja s 3 havonként a pénzről elszámol a *perceptor* keze alá. 1806 márc. 6-án Körömczi igazgató a sütőházak kezelői számára következő szabályzatot adja ki (Fasc. IX. 82.):

1. A sütők minden sütetből egy fél, tehát két sütetből egy egész kenyeret kötelesek adni az iskola számára, még pedig olyan minőségben és mennyiségben, amilyen a vámolt anyagból készül, ezért a *provisor*-k (= egy diák) naponként kötelessége megvizsgálni a sütőházat, amikor s ahányszor sütnek, külön naplóba feljegyezni, hogy ez alapon minden csalárdságot meg lehessen akadályozni. Ha valamit észrevesz, köteles az igazgatónak azonnal jelenteni.

2. A szombati, vagy vasárnapi kenyérbeszolgáltatásnál 2 esküdt legyen jelen, akik aláírásukkal igazolják a beadott kenyerek számát.

3. A vevők saját aláírásukkal igazolják, ki mennyit, mely napon, milyen árban vett.

4. A *provisor* 3 havonként köteles a beszolgáltatott kenyerek áráról elszámolni.

5. Akik vételkor nem fizetik ki az árát, kötelesek a következő évne-

gyedben fizetni s ha nem fizetnek, elvesztik a vásárlás jogát és adósságukat a divisióból vonják le.

6. Kenyeret adni nem tanulónak nem szabad, a hivatal elvesztése terhe alatt.

7. Ha tanuló polgárok részére vesz, vagy a magáét polgároknak átadja, büntetése a kenyér ára és a vásárlás jogának elvesztése.

8. A szétosztás helye a distractor lakószobája, az ár hetenként állapítatik meg a piaci árnál 10⁰/₀-kal olcsóbban.

9. Rendes vevők a tógások, secundanusok, poéták, vagy neutralisták és classisták, ha szegénységük mellett jó viseletűek és jól tanulnak, amit a provisor tartson figyelemben.

10. A tógásoknak az iskolai jövedelmük terhére lehet adni hitelbe egyik általános diviziótól a másikig, a többieknek csak az igazgató írására, vagy saját felelősségükre.

11. A nagyobb kenyereket 2—3—4 személynek adja.

Igy ment a kenyérsütés 1827-ig, mikor a Görbeszappan-utcai sütőházat eladták, a Bólyai-utca sarkán levőt pedig az ottani tanári lakás tágasbítására lerontották.

A következő iskolai év elején az *éléstár* ügyében szintén rendeletet ad ki. (Fasc. IX. 101.):

1. Ládát, lisztet, búzát, stb. a lakószobákban, vagy folyosón tartani nem szabad, csak a *domus dispensatoriában* a kenyérárusító (distractor) gondja és felügyelete alatt.

2. Az éléstárat a kenyérárusító naponként kétszer kinyítja meghatározott időben; reggel 7 órakor, mikor csengettyűszóra mindenki megjelenik ott és kinyitván szekrényé, a szükségeseket kiveszi és d. u. 7-kor. De egy negyedóránál tovább nem köteles ott időzni.

3. Ha valaki máskor akar szekrényébe nyúlni, a distractor tetszése szerint kinyithatja, vagy barátságosan más időt jelölhet ki.

4. A tanulók évenként 10 drt fizetnek ezért, melyből 5 a kollégiumé, 5 a dispensatoré fáradságáért.

A *conservatorium v. pennarium* ügyében Körmöczi rektor 1810 szeptemberében (Fasc. IX. 298.) új rendeletet ad ki:

1. Szekrényeknek, lisztnek, nagyobb ládáknak tartására kijelöltetik a 29. sz. szoba; mindenki köteles szekrényeit, lisztjét itt tartani, az igazgató által megítélése szerint adandó büntetés mellett.

2. Ez a „conservatorium” naponként háromszor nyitassék ki; reggel 7, délben 1, este 7 órakor. Mikor csengetésre mindenki megjelenik ott és a szükségeseket kiveszi. Más időben a „dispensator” nem lehet arra kényszeríteni, hogy kinyissa, ha önként nem akarja.

3. A ládák és abban őrzött dolgok biztonsága jutalmat érdemel. Ezért minden ládáért fizetni kell 10 krt, zsákért 5 krt. Ez összeg fele a dispensatoré, másik fele a szoba díjába megy. E szabályok áthágójának tömlöc a büntetése.

A diákok egy kisebb része a városon lakó rokonnál, vagy jóismerősnél étkezett. Voltak olyanok, akik jómódú városi szülők gyermekeinek magántanítói lévén, kosztot kaptak, ha nem is egészet, de legalább ebédet, vagy reggelit és uzsonnát, naponként vagy legalább hetenként 2—3 nap. A többit pótolták egy kis hazával. Sokszor megtörtént az is, hogy a „Napnál” ebédeltek és a „Holdnál” vac oráztak. A jobbmódúak, a szekundánia nemes és úrfi tagjai künn a városon pénzen, vagy terményekért fogadtak maguknak „asztaltartást”. A múlt század 80-as éveiben 2-re „lábasházi” (finom, fehér foszlósbelű kenyér) s 4-re „vastagétel” volt a szegény diák ingyenc igényeit végképen és tökéletesen kielégítő menü legkedveltebb és egyedüli fogása. Ősszel reggelire kenyér és besztercei szilva szintén általánosan kedvelt étel volt. Reá „Szamosvíz”, melyet kis számárszekérre rakott hordókban árultak hosszan elnyújtott, énekelve kináló hangon: Szamos vizet, akinek kell hamar! A 80-as évek közepén (1885 szept. 16.) aztán szerződést kötöttek egy asszonnyal, aki naponként háromszor friss ivóvizet szállított havi 7 frt 80 krért, amiből egy szobára 60 kr. esett.

A szegény unitárius diák régen is nagy nehézségekkel és nélkülözésekkel küzdve törte át magát az iskola évein s Agh István rektor az igazat írja, mikor a gubernium rendeletére készített jelentésében azt mondja: mind a tanárok, mind a tanulók a kegyes lelkek alamizsnájából élnek úgy, hogy a tanárok magángazdaság folytatása által, az ifjúság tavasz kezdetétől egész télig mezei munkával segít magán s így szerzi meg önfenntartási eszközeit és ruházatát s így tanul. Talán kissé színesen írt, de mindenesetre híven jellemezte kora és iskolája s diákjai anyagi helyzetét és küzdelmeit. Ezen a nehéz helyzeten esett meg Berdének a szíve s egy munkás és takarékos élet minden munkáját tette fel rá, hogy segítsen szegény székely véreirein — legalább a mindennapi kenyér biztosításával. Gondolhatta-e ő, hogy bármely sorsváltozás elveszi a diák szájából a Berdecipót? Berde végrendeleti intézkedései szerint a *cipó-alap* szabályzatát az 1899. évi zsinati Főtanács a következőkben állapította meg: Alapja a bűni birtokból befolyó jövedelem. Cipóban adatik ki 200 tanuló részére úgy, hogy naponként egy tanuló legalább 50 dekagr. kenyeret kapjon. Ha a gabonaárak változnak, a tanulók száma is változhatik 200-on alul, mert a félkiló kenyér mindig kiadandó. Az igazgatóság az iskolai év elején árlejtést hirdet a cipósütésre s javaslatot tesz az E. K. Tanácsnak. Ez szerződést köt, hogy a vállalkozó minden nap friss sütésű, tisztán kezelt és egészséges, darabonként 18 dekagr., illetőleg 50 dkgr. súlyú tiszta búzából sült cipót ad a meghatározott számban; amabból naponként 3-at, ebből 1 dara-

bot kell adni. A cipó ára évről-évre állapítatik meg. A normális ár 18 dkgr-nál 4 fillér, fél kilogrammnál 12 fillér. Szünidők alatt, mikor a tanulók hazamennek, a kenyerek száma apasztható. Reggeli 7 órára köteles a kollégiumba szállítani, ahol az iskolafőnök veszi számba s osztja ki. Élvezheti oly elemi, gimn. és theologiai szegénysorsú, jóviseletű unitárius tanuló, kinek nincs elégtelenje. Ha évközben elégtelent kap, vagy kevésbé szabályszerű a magaviselete, elveszíti. Berde- és Márkos-családból származó rokonoknál a szegénység nem feltétel, se az elégtelen osztályzat, csak az osztályismétlés. Az V. gimn. osztályon felül azonban ezek is az általános szabály alá esnek. Az ösztöndíj csak egy évre szól s pénzben ki nem adható. A cipót az ösztöndíjas el nem adhatja, még tanuló társának sem. Aki ez ellen vét, elveszti cipóját. Ha az alapítvány jövedelméből valami felhasználatlan marad, az a létesítendő iskolai közös étkezés (= konviktus) javára tőkésítendő.

Ez a szabályzat ideiglenesen lép életbe 1899 szeptember havában. A következő isk. évre szintén meghagyták ideiglenesnek, minthogy az új iskolában az új viszonyok a szabályzat módosítását fogják követelni.

1899 szept. 28-án sütöttek először *Berde-cipót*. Az első három cipót, egy pár óra különbséggel, épen Berde halálának évfordulóján hozták be az iskolába. Két cipót a tanári testület fogyasztott el, a harmadikat Boros theologiai tanár ajánlatára praeparálva emlékül elhelyeztek. (370. l.) Okt. 1-én, az *Értesítő* szerint szept. 20-án, reggel 7 órakor osztották ki első alkalommal a *Berde-cipót* 74, az *Értesítő* szerint 94, tanulónak. Az ifjúság a díszterembe gyűlt össze, ahol Boros Sándor igazgató megemlékezve Berdéről, felolvasta azoknak neveit, akik cipót kapnak. Ezután kiosztottak a tanulóknak naponként 3 darab egészséges cipót s ez így ismétlődött a főnök és ellenőr felügyelete mellett naponként mindaddig, míg az új kollégiumban 1902 őszén a konviktust megnyitottuk. Az ú. n. *Berde-cipó* rövid idő alatt olyan kedvelt és keresett lett, hogy városi polgárok kedvvel keresték és vásárolták s a történelmi igazságnak tartozunk annak megmondásával, hogy akadt nem egy tanuló, aki pénzért eladta cipóját. Boldog idő, mikor olyan kenyérbőség volt!

10. fejezet.

Diákélet.

A régi diákélet a maga nyersségével, romantikájával és csinyeivel sok olyan mozzanatot mutat, amely a mai diák előtt ismeretlen. S hovatovább haladunk, annál kevésbé lesz érthető.

Egy-két vonást legyen szabad azért itt megörökítenünk. Betekintést engednek ezek a múlt ismeretébe, sokszor megmagyarázzák egy-egy különben érthetetlen intézkedés okait. Idők haladtával az emberek gondolkodása változik s olyan tetteket, melyeket egykor vétkeknek és hibáknak minősített, nem tekintenek azoknak. Viszont az idő szelleme oly hibákat is termel, amilyenekről még csak gondolkozni is szégyennek tartotta a korábbi ifjúság. Milyen erővel és éberséggel üldözte pl. a vezetőség egészen a 19. század közepe tájáig a dohányzást, a színházba, bállokba járást, a maszkos ruhába öltözést. Ma már mosolygunk ezen a jobb ügyhöz méltó éberségen és buzgalmon. Akkor azonban az volt a korszellem s a mi szabadabb felfogásunkon ütközött volna meg a világ. Vannak a diáki életnek olyan mozzanatai is, melyek ma is ugyanazok s azt mutatják, hogy a diák mindig diák volt, az ma is és annak marad örökre. Pl. az a leleményesség, melyet kifejt az éjszakai kirándulások, korcsmázások és kalandok leplezésére. A kiszökött diák mást, egy gyermeket fektet az ágyába, vagy fadarabokkal rakja ki a paplan alatt hosszan elnyult test alakját, hogy az ellenőrzőt félrevezesse.

Az első magyar színjátszó társaság megkezdi működését. S ki lelkesedjék a magyar színjátszás ügye iránt, ha nem a diák? Rögtön kész a kihágás, melyre az iskolai törvénykönyv nem tartalmaz büntetést. Az 1794. évi téli Főtanácsra jelentik, hogy a tanulók közül felesen jelennek meg, sőt némelyek a tógás diákok közül aktorok is lettek, „a nemzeti játszószínen”. A Főtanács a játszást megtiltja, nézni is csak azokat engedi, akik szülőiktől igazolványt mutatnak be a rektornak. Négy évvel később megint a Főtanácson van az ügy (45. jk. p.). A nemes ifjak kérik „a játéknéző helyeken és a bállokban való megjelenhetés” megengedését. A bállokba menetelt most még a szülői igazolványt felmutatóknak sem engedik meg; a színház látogatását meg, de csak ferialelőleken s „egyszer másszor” és csak a jól tanuló és jó viseletűeknek. Az 1817. évi bágyoni Zsinat arról értesül, hogy kolozsvári és tordai diákok Tordán több versen „teátrumi darabok előadásába elegyedtek” a fennálló törvények ellenére. A zsinat megtiltja, hogy akárhol is „komédiát játszodjanak”. Hiába volt azonban minden tilalom. A sok eset közül csak a Bölöni Farkas Sándorét írom le, melyről Kazinczyval folytatott levelezéséből értesülünk. Az 1810 körüli években történt. „Kollégiumban létemben — írja — semmit lelkemnek nem kaptam, vadon, társaságtalan nevedve, mint egy bércre esett fa, míg Schiller Tolvajait játszani nem láttam a theatrumon”. Megismerkedtem az igazgatóval. „A theatrumnak éltem csupán, ennek fordítgattam s az aktorok

között szerettem forgani s egy néhány rollban próbáltam is játszani". Tanárai megtudták, jelentették, a rektor megtiltotta. De ő nem engedelmeskedett s egyszer, mikor Schiller Ráuberjében Kozinszkyt játszta, elárulták s ő karcerbe került. Megszégyelte magát, szülői is megtudták, hogy „komédiát csinál”. Elindult bujdosni, összejárta Váradot, Debrecent, Pestet s színésznek, vagy katonának akart állani, akárcsak Petőfi és Arany, mikor végre szülőitől bocsánatot nyert s kijózanodva hazatért és tovább tanult. Sőt darabokat is írt, mert Kazinczynak írja (1815 nov. 6.), örvend, hogy „gyermekkorában a játékszínre beadott darabjaira nem tette nevét”. Érzékeny lelkének különösen az fájt nagyon és sokáig, hogy az igazgató színházi ruháját le sem engedte vetni, hanem abban kísértette haza a kollégiumi karcerbe.

A diákélet rajzából nem hiányozhatik a szerelmi viszonyokról és kalandokról való megemlékezés, habár a dolog természete szerint ezek nem kívánkoznak a Fasc. lapjaira. De voltak olyan esetek is, melyek az esküdtszék, a rectorale fórum, sőt a quindenalis papi szék előtt folytatódtak. Egy nagyon csunya eset van megörökítve 1673 április 11-én, melynek hőse Vinczi György deák, aki 1696-ban Felvinczi néven Lipót császártól engedélyt kért világi színtársulat alapítására s a magyar színészet történelmében nevet szerzett magának. Ez a kaland azért volt különösen botrányos, mert benn az iskolában történt s bármennyire igyekezett titokban végezni, a kíváncsi diák- és gyermekszemek sok mindent megláttak, aminek titokban kellett volna maradni. A részletek nem kívánkoznak a betű nyilvánossága elé. Az eset hőset tetten kapván, karcerbe zárták s lábaira vasat verettek. Éjjel kövekkel letörte a bilincseit s most már kezeit teszik bilincsekbe. Másnap az ítéletet kimondják felette: egy félévig vasban üljön s ha azután büneiért bocsánatot kér, tisztességgel bocsáttassék el; ha nem, megcsapatván, dobassék ki. A diákság kérelmére nem a városi, hanem a kollégiumi tömlöcbe vetik. Két hét múlva kegyelemért könyörög, hogy bocsássák ki. Megígérték, hogy visszafogadják a papi rendbe s állást is adnak neki, csak hogy nyugodjék meg ott, ahol van. De a szenvedélyes, forróvérű szenior, mint-hogy nem engedték ki rögtön, bilincset szekercével levette, a tömlöc új ajtaját feltörte s május 15-én szabadon sétált a városban azzal a nővel. Ezzel a tettevel természetesen örökre kiszakította magát a deáki társaságból.

Még csak egy esetet írok le, amely súlyosabb természetű volt, mert válással végződött a férj kérésére. Az ügy az esküdtszék elé került, amely a diákot — nagyon enyhén — két heti frekventációra s ennek letelte után két heti ökonómiára ítélte.

Nem volt megelekedve, felebbezni akart s azért írásban kikérte az ítéletet. Ebből megtudjuk: Szabó Sámuel tógás diák viszonya egy férjes asszonnyal, még Tordán kezdődött, míg ott tanult, de itt is folytatódott „szüntelenül bünösen és botrányosan“, mert leveleztek, az asszony szalagokat adott neki, 1790 aug. 2-án a férj távollétében „amplexibus et osculis, aliisque actibus amorosis ab utrinque excercitis“, aug. 8-án a férjet ravaszul elküldvén hazulról, reggeltől délután 3 óráig együtt voltak bezárt ajtók és ablakok mögött s mikor a férj váratlanul hazajött és dörömbölni kezdett többek jelenlétében, az asszony nagy későre, borzasan és discincta nyitotta ki az ajtót. A házba belépve, az asztalon ételmaradékokat találtak, az ágy rendetlenül össze volt túrva. A diák a padláson a kémény mögött bújt el, honnan a férj és többek sürgetésére, arcpirulva jött le s faggatásukra semmit sem tudott mentségére felhozni. Ez a helyzet eléggé félreérthetetlen volt. Az aranyosköri quindenalis szék a férj kérésére kimondotta a válást.

Derzsi Simon Istvánt 1703 ápr. 16-án kirendelik mesternek. De vonakodik elfogadni a megbízást, mert „titkosabb magánügyei“¹ Kolozsvárt tartották. Engedély nélkül Tordára szökött, hogy ottani pap rokona pártfogásával ne kelljen a mesterséget elfoglalnia. Még aznap visszament és ezzel elérte azt, hogy Szaniszló, ki maga is tordai volt s Dimént helyettesítette, nem törölte az engedetlen diák nevét a tanulók sorából, hanem bezárás után visszafogadta, de lelkére kötötte, hogy Illyefalvi István házát és majorját ne látogassa s családjával ne tartson ismeretséget ezután. (Fasc. III. 112.) Az Illyefalvi leány férjhezment. Ő pedig olyan eklézsiába került mesternek, ahol nem volt szabad házasodni.

A diákok menyegzőkön jelentek meg és rigmusokkal üdvözölték a lakodalmas népet. Ennek történetéből elmondok egy esetet: 1679 március 26-án a diákok megjelentek egy mészáros menyegzőjén s a szokott módon üdvözölték. Jó szívvel fogadták őket s asztalhoz ültették. Először tisztességes ételeket tálaltak fel, de végül pecsenyéül rókahúst adtak, amit a diákok jóízűen elfogyasztottak. Mit nem eszik meg az éhes diák? A dolog híre valahogy elterjedt a városon és a diákok fülébe jutott. Elkecseredett ellenségeskedés kezdődött a cétus és a mészáros között, mely nem enyhült addig, míg a tettes — a diákok kívánsága szerint — meg nem kapta büntetését. A mészárosok céhmestere és a tettes megjelentek a cétus előtt, nyilvánosan bocsánatot kértek, kötelezvényt adtak s csak így állott elé a

¹ Kanyaró: Tordai diákok színelőadása 1713-ban. Keresztény Magvető, 1904.

béke. Kötelezvényében elismeri, hogy tréfából vétett ellenük, de minthogy kiküldött emberei által neki megbocsátottak, kívánságukra fogadja, hogy „soha sohult is semmi úton módon se nagyjának, se aprajának ő kegyelmeknek ennek utánna nem vétek szándékkal, se semmiképen nem injuriálom; azon dolgot kiváltképen, az melyből a vétség esett volt, ő kegyelmek közül valakit csúfolásképen elő nem hozok, hanem mint jóakaró lelki atyámfiat úgy tartom ő kegyelmeket, ha ő kegyelmek is viszontagsággal szeretnek és nem injuriálnak; sőt szolgálni is minden időben tehetségem szerint igyekezem ő kegyelmeket, mint jóakaró uraimat és barátaimat. Melyről adom ő kegyelmeknek ez assecuteriámat pecsétem alatt“.
(Fasc. II. 368.)

A diáki élet ridegségét és sivár aszkétizmusát enyhítette volna a társaságokban és bálokban való megjelenés. De az előbbire nem volt meg az anyagi mód, az utóbbit hosszú időn keresztül tiltotta a törvény. Az 1804. évi ürmösi zsinaton maga a püspök panaszolja, hogy némely oskolamesterek „a táncolásba is kezdtek beleelegyedni“, még pedig hozzájuk nem illő helyeken. A zsinat határozata — minden szankció nélkül — ez: serio interdikáltatik. Különben a báli engedélyek tekintetében nem volt egyenlő a mérték a tógás és szekundánus társaságnak. Utóbbinak többet megengedtek, ami természetesen sértő és idegesítő hatással volt a diákságra. Az 1811. évi Főtanács aztán még a künnlakóknak is megtiltja a bálba menést, mert a bennlakóknak ingerlésére és sokaknak megbotránkozására van a bálozás. Mikor végre a felfogás enyhülésével a bálbamenetelt megengedték, akkor a diákság szemében az volt a baj, hogy miért kell egyenruhában menniök, melynek terhét állandóan érezték és nehezen viselték.

Szokásban volt beteg mellé éjszakára virrasztani hívni a diákokat. Benczédi szerint e szokást 1718 után eltörölték. Ez tévedés. A repr. konzisztórium jegyzőkönyvében 1803 jan. 2-ról olvasuk: az a szokás kezdett elterjedni, hogy a tógás diákok a városi s nevezetesen az asszonyi nemből való betegek mellé is éjszakára virrasztani hívatnak. A határozat ez: Ezután a rektor engedélyével is „csak azon történetben“ legyen szabad virrasztani kimenni, midőn a városon künnfekvő beteg vagy kollégiumbeli tanuló, vagy más, akár a kollégiumhoz közönségesen, akár a kollégium egy vagy több tagjaihoz különösen köteleztetett férfi személy. Az asszonyi nemből való betegek mellett pedig akár a nappali létel, akár az éjszakai virrasztás a tógás diákoknak és más nagyobb tanulóknak teljességgel meg nem engedtetik“.

A törvények hosszú időn keresztül tiltották és keményen

büntették a pipázást. De természetesen megszüntetni nem tudták. A Fasciculusokban (II. 247.) először 1668 szept. 1-én fordul elő pipabüntetés. Egy néhány adatot felsorolok, hogy lássuk, milyen érdekesen fordították latinra a dohányt, dohányzást és pipát. Az idézett helyen ezt olvassuk: eltiltatik „*tubaci omnis usus sub mulcta quinarii toties quoties aliquis deprehensus fuerit.* 1696 jan.-jában (Fasc. I. D. 43.) két diákot *propter dohanizatione* büntetnek meg. Egy novicius (Fasc. IV. 624.) azért kap büntetést, mert *pulvere tabacino supra modum usus fuit.* 1747 febr. 11-én (Fasc. IV. 719.) egy diák *pro fumigatione tubacchica* kap ki. 1767 jan. 13-án (Fasc. V. 327.) *pipizantes admoniti s figyelmeztetnek de non fumigando* és *pipa utentes* könyörtelen szigorúsággal 1 frtra büntetnek. Kevéssel később (Fasc. V. 335.) 1 frt büntetést kap egy diák, mert *pipa usus est.* 1805 szept.-ében (Fasc. IX. 3.) néhányan kikapnak, mert *instrumenta fumigatoria*-kat találnak náluk. Szent-Ábrahámi különösen szigoruan tiltotta és üldözte a pipát. 1724 aug. 26-án (Fasc. IV. 323.) elrendelte, hogy senki fel ne vétessék, aki dohányzik, a novicius fel ne szabadíttassék, sőt felszabadítás után is visszavetessék a noviciusi állásba. És mikor letöltötte idejét s a noviciusi igát le akarja tenni, mindannyiszor érje büntetésül a noviciusi egész idő (= 6 hónap). 1725 okt-étől (Fasc. IV. 353.) senkit sem vesznek fel a diákok közé, ha meg nem igéri, hogy ha amaz utálatos fű (*foetida ista herba*) használatán rajta kapják, nem tarta magát diáknak. 1821-ben (márc. 27-én 95. jk. p.) Daniel főgondnok terjeszti elé a konzisztóriumban, hogy a diákok között nagyon elterjedt a pipázás. Teljességgel eltiltják s a büntetést semmi szín alatt el nem engedik. Három évvel később a bölöni zsinaton Molnos igazgató jelenti, hogy a szelidebb fenyítő eszközök nem használnak a dohányzás ellen. A zsinat kimondja, hogy a vétkes elveszti tanítványait s minden beneficiumát. Megint három év múlva a bágyoni zsinat előtt (97. jk. p.) az a jelentés van, hogy a dohányzás kiirthatatlan. S elrettentő szerül az a javaslat, hogy a bűnösnek erkölcsből 2-a classist kellene adni. A zsinat más büntetést szab: először büntetessék 1 mfrtra, másodszor classisában degradáltassék eggyel, harmadszor javadalmait veszítse, negyedszer semmi hivatalt ne viselhessen s ha van, abból függesztessék fel. A publikus szekundanus: először egy mfrtot, másodszor eggyel, harmadszor kettővel degradáltassék. A tanárok pedig lustráljanak a rektorral együtt, hogy e szokást kiirthassák. (Fasc. X. 641.). 1830-ban (aug. 102. jk. p.) e büntetéseket így változtatják: a szekundanus fizessen először 1, másodszor 2, harmadszor 4 frtot; a diák először 1 frtot, másodszor egy heti ökönomia, harmadszor minden beneficium elvesztése. Kávé-

házak látogatása, *biliárdozás* a század fordulóján kezd előfordulni. 1803 márc. 30-án (55 jk. p.) tárgyalják egy diák esetét. Az igazgató éjszaka idején több izben találta „a biliárd-házban játszás közben”. Utoljára a kollégiumba bekísértette, katonavasra verette, az esküdtek 2 heti frekventációra s 3 frt büntetésre ítélték. A szegény diák mindent eltűrt, de a pénzbüntetés elengedését kérte, mert épen a játék mindenből kiforgatta, sőt adósságba sodorta.

Kedves időtöltése és szórakozása volt az ifjúságnak kezdetől fogva tavasszal a zöldbe, erdőbe való kivonulás. Célja az üdülés, néha eper- és diószedés. Ez a kivonulás a 19. század második felében tánccal összekötött mulatsággá változott, melyen a tanárok, azok családjai s a városi közönség is örömmel vett részt. Ilyen kirándulásokról olvashatni a Fasc. I. 145., I. 153., I. 167., I. 169., I. 201., 202., 206. lapjain 1637., 1639., 1640-ben. Megtörtént, hogy egy s más okból némelyek elmaradtak az ilyen kirándulásokról s azalatt otthon egyébbel foglalkoztak, esetleg a városon csatangoltak s különböző diákos csínyeket és kihágásokat követtek el. Ezért a cétus 1643 nov. 29-én (Fasc. I. 233.) kimondja, hogy 25 nummust fizet az, aki nem megy ki rekreációra a többiekkel s ezt a rektor is helybenhagyta. 1657 jun. 1-én (Fasc. II. 130.) Baumgarthus alatt „eltörlik” az eper- és diószedésért való erdei kirándulásokat, de az üdülésre szolgálók megmaradnak. 1696 febr. 28-án (Fasc. I. D. 46) feljegyzi a főnök, hogy egész februárban sem hó, sem eső nem esett, inkább tavasz volt s az egész diákság kiment játszani. 1698 jun.-ában (Fasc. III. 34.) Dimén rektor szükségesnek látta az elszéledések és elkóborlások megakadályozása végett elrendelni, hogy az egész ifjúság, mikor szabadba megy fürdeni vagy játszani, együtt mennek s jönnek vissza. 1705 május 19-én (Fasc. IV. 19.) Teleky Mihály kertjében tartották a májalist, amely olyan nagyszerűen sikerült, hogy a tiszt. úrak ítélete szerint az elfogyasztott ételt és chiosit és phalernumit nem lehetett volna megvenni 200 rfrttal sem. 1710 május 1-én (Fasc. IV. 70.) a házsongárdba vonultak ki, de a megeredt eső miatt hazamentek a cétusba s ott folytatták a mulatságot, melynek szomorú vége lett, mert egy diák összeveszett a szeniorral, minek erős fegyelmi lett a vége. 1712 május 4-én (Fasc. IV. 121.) terebélyes fák alatt (hol?) olyan lakomát csaptak, hogy „az ételek királyi asztalhoz is beillettek volna”. 1715 május 1-én (Fasc. IV. 164) az „alsó klasszisban” tartották a májusi ünnepélyt, zöld galyakkal feldíszítették, meghívták a patrónusokat is, de ezek nem jelentek meg, mert nem tartották elég előkelőnek a deákok recreatioját (satis opiparam recreationem nostram). Ezután több, mint 100 esztendeig nem találok feljegyzé-

seket májusi mulatságokról. A templom, iskola és minden vagyunk elvétele után alaposan elment a kedve az ifjúságnak is, az előljáróságnak is minden mulatozástól. Csupán a Kismezőbe vonultak ki időnként, ott rendezési, fásítási és sáncmunkákat végeztek s a végén rendszerint következett a magnum áldomás.

A zöld mezőbe való kivonulás idővel *majálissá* változott. Az ifjúság kivonult énekekkel, zenével az erdőbe, ott ettek, ittak, táncoltak s egy kedvesen eltöltött nap drága emlékeivel tértek haza. De bizony néha sok kihágást követtek el, sok szabadságot engedtek meg maguknak. Erre a napra legalább a diákság felfüggesztette magára nézve az iskolai törvény szigorát. Ez volt az oka annak, hogy a repr. konzisztórium (1824 május 7-én 43. jk. p.) szükségesnek találta a majális szabályozását. Az egész ifjúság nem egy seregben és egy napon vonul ki, hanem két részre osztva. Egyik napon a nemes szekundánia tagjai a poetica classissal együtt, a másikon az egész deáki társaság a poetica classison alul levő minden osztállyal. Ivóvíz mellett „seren kívül minden más részegítő ital kivitele” tilos. Valamint muzsikaszóval való kimenetel, zöld ágakkal, fáklyákkal, muzsikaszóval való hazajövetel is. Aki ez ellen vét, azt megbüntetik, vagy az egész majális-tartást eltiltják. A poeták professzora is köteles kimenni velök. Ez a határozat nem tetszett a diákságnak. Kérelmeznek s két nap múlva már így változik meg a határozat: kimehetnek egy seregben, de zöld ágakkal, fáklyákkal hazajönni nem szabad, muzsikaszóval csak a kőhidig. Bort is vihetnek, de ha valaki illetlenül viseli magát, azonnal hazaküldik és büntetést fog kapni. A classis praepetorok felelősök osztályaikért, valamint a diákok is, kik kérelmükben felajánlták a jótállást.

De hiába volt a tilalom. 1824 jun. 26-án (Fasc. X. 540.) két diák az esküdtszék elé kerül. Az a vád ellenök, hogy égő fáklyákkal vonultak ki s jöttek haza. Sőt egyik az igazgató parancsának, hogy oltsa ki, nem engedelmeskedett. 4 frtra büntették, a másikat 100 drra. Az ügy az igazgatóság elé kerülvén, azt 24 órára bezáratta, ezt 4 mfrtra büntette.

Benczédi Gergely igazgató a főnöki anyakönyvbe 1877 májusában a majálisokról érdekes feljegyzést tesz. Az évben a Sétatér végében levő *Lövöldé*-ben tartották, azelőtti években a monostori erdőben. De ez számtalan kellemetlenséggel járt. Védnöknőt, bálanyát kellett keresni, mire a sok költség miatt nem örömet vállalkoztak, mert az idegen vendégeket meg kellett vendégelni. Némelykor 10 m. hosszú asztal is volt. A tanulók reggel kimenvén, délig nagyobb része már tökrészeg lett, véres verekedések voltak. Délután, amikor a közönség gyűlt, nem

volt ki táncoljon. Az élelmiszerek, edények, asztalok kiszállítására szekereket kellett kérni, fogadni, városi polgároktól ástót, kapát, vízeshordót, csebret stb. kérni. „Ezek nagy része ott maradt, a tácsogó oláhok ellopták, meg kellett fizetni. Volt arra is eset, hogy a részegen éjjelre az erdőben maradt tanulót ruhájától megfosztották”. Ezen kellemetlen okok miatt a majálist az igazgatóság beleegyezésével 1873-ban a Külközép-utca egyik szép kertjében tartották meg meghívó és beléptijegy mellett. Nagy közönség volt, szépen sikerült. Nem kellett a fiakeresnek 8—10 frtot fizetni. A tiszta jövedelem több volt 400 frtnál. Az ifjúság magaviselete is kifogástalan volt. Azóta a Lövöldében tartották a majálisokat.

Igen hasznos szolgálatokat tettek a diákok *tűzeseteknél*. 1655 ápr. 3-án (Fasc. II. 100.) Kolozsvárt nagy tűz támadt, mely alkalommal a piaci templom a toronnyal együtt s a körülötte levő boltok leégtek, a harangok megolvadtak. Ugyanez év május 10-én — mondja forrásunk — kath. tanulók a Retek-utcában (in platea rapulorum) egy istállót felgyújtottak, amitől a szomszédos épületek is meggyuladtak. A következő nap az emberek nagy izgalomban voltak, mert az a hír járta, hogy 2 órakor a város másik része is égni fog. Ezért éjszakára az első tűzvész óta 3 diákot rendeltek ki örökül. Mikor aztán a félelem egy kissé csillapodott, ketten örködtek. 1724 dec. 14-én (Fasc. IV. 459.) a városi tanács előterjesztést tesz a guberniumnak, melyben hivatkozva az előbbi évek tűzvészeire, az oltásra nézve ajánlja: minthogy a katonaságtól félnek a városi polgárok és a becsületes tanuló ifjúság is, mert a tűzoltásra alkalmatlan, ellenben az ifjúság igen alkalmas, keresse meg a rektort és professzorokat, hogy az ifjúság egy részét bocsássa ki; a város fertályonként bizottságokat rendel vedrekkal, horgokkal, lajtorjákkal és fejszékkel. A róm. kath. kollégiumnak adnak 10 vedret, 3 horgot, a reformátusoknak szintén, nekünk 6 vedret, 3 horgot. Mind az 5 fertályba szintén kiosztja ezeket. A kútak mellett vízzel telt hordókat rendel elhelyezni. A gubernium helybenhagyta ez intézkedést és elrendelte a kútaknak láncokkal, vedrekkal való ellátását, kéményseprők tartását.

1783 márc. 12-én (Fasc. VI. 276.) éjjel 11—12 óra között tűz ütött ki a kollégiumhoz közel levő Hosszuszappany-utcában. Nagy lárma, csődület keletkezett, a diákok is kivonultak s buzgón neki láttak a veszedelem továbbterjedése megakadályozásának. A szomszédos épületeket lerombolták s a nagy széltől élesztett tüzet lokalizálták. A lakosság hálálkodott, sírva, térden állva köszönte meg hasznos munkájukat, fűt-fát ígért hálája kifejezéséül, amiből azonban semmi sem valósult meg. De Br. Wesselényi Farkas másnap 6 aranyat (30 frt 12 dr) küldött nekik ajándékba.

1814 ápr. 17-én az óvári kórházban ütött ki tűz. Csiki Sámuel nevű tógás diák nagyon hasznos szolgálatokat tett az oltásnál, amiért Pál András királybíró és politiae director köszönő írást küld az igazgatóhoz s 10 frtot mellékel részére, hogy „köntösében esett romlásokat is néminéműképen visszafordítsák”. Írja, hogy más diákok is voltak a tűzvésznel, azokat is serkentették oltásra, de azok csak bámultak, nem segítettek, másoknak csak akadályul voltak a szájtatók között.

11. fejezet.

Nyári diákok.

(*Studiosi feriales* vagy *aestivales*.)

A nyári két hónapi vakációra a kollégium őrzésére, temetéseken való éneklésre és istentiszteleteken való helyettesítésre kezdettől fogva egy néhány diáknak itt kellett maradnia, amiért az eklézsiától természetbeli ellátást és némi honoráriumot is kaptak. Ez a viszony nagyobb bajok és békétlenségek nélkül hosszú ideig fennállott. Legfeljebb az történt meg, hogy nem maradt itt elég diák s ilyenkor a sorban következők, de eltávozottak terhére, másokat fogadtak fel. 12-nek kellett itt maradni. 1785 nyarán (Fasc. VI. 347.) csak 7 novicius volt, kiknek *aestivansokul* itt kellett maradniok, azért a *cétus* ötöt még felfogadott. Ezek követelték a pénzt, de minthogy a kasszában nem volt, abból a pénzből fizették ki őket, amit a *szekundánusok* az ökonómiáért fizettek. 1787 júniusában csak 6 nyári diák volt, 6-ot a kollégiumnak kellett fogadni. A 6 nyári diák közül többen helyettest állítottak maguk helyett 306 drért. Ezért a kollégium azután alig-alig tudott 204 drért fogadni. Ezért a *cétus* határozza (Fasc. VI. 420.), hogy a nyári diákok a július—augusztusi jövedelmekből (*accidentales*, 10 mfrt a státus pénztárából és a szentmihálynap *astatio*) részesüljenek; de aki maga helyett mást állít, ha ugyanakkor a kollégium is fogadott fel, a státus pénztárából adott jövedelemből nem részesül, csak a más kettőből. 1789 júniusában (Fasc. VI. 498) 6 nyári diákot fogadnak fel à 2'40 frtért (köztük Körmöczit), de úgy, hogy 4 júliusban, 4 augusztusban marad itt és tesz szolgálatot. S kimondják azt is, hogy ezután rendes nyári diákok hiányában azon *primariusok* közül, akik ezt a kötelességet csak egyszer teljesítették, annyit tartanak itt, amennyi szükséges. Ez év decemberében (Fasc. VI. 511.) azzal egészítik ki, hogy akik másodszor maradnak itt nyári diákoknak, 2 frtot kapjanak a *szekundánusoktól* *pro loco* szedett díjból. Ha ez nem elég, a szeptemberi *divisióból* egészíttessék ki.